

Evropeizace českých politických stran: aplikace Ladrechova konceptu¹

Vlastimil Havlík

Aneta Valterová

Abstract

The paper analyses manifestations of europeanization in the party system of the Czech Republic. It uses the concept of europeanization created by Robert Ladrech as its theoretical base. Analyses is focused on the party system as a whole as well as on 4 major parliamentary parties, ČSSD, KDU-ČSL, KSČM a ODS. It examines the impact of the European Union in five areas singled out as fields of analyses by Ladrech: policy/programmatic content, organization, patterns of party competition, party-government relations and relations beyond the national party system. Apart from the actual analyses of europeanization of the Czech party system, the article also addresses the issue of applying concepts created in and for Western Europe in the Central and Eastern Europe region, both in the specific case of Ladrech's concept and in general sense.

Key words: Europeanisation, Czech Republic, party system, europeanization of political parties, Ladrech

Úvod

Problematika přejímání a rozšiřování teorií a konceptů vytvořených v určité geografické či tématické oblasti do jiných regionů a suboborů patří dlouhodobě mezi klíčové metodologické otázky nejen politické vědy, ale sociálních věd obecně. V politické vědě se problém vhodnosti užívání odborných konceptů a teorií i mimo oblast jejich vzniku projevil obzvlášť výrazně po roce 1989 v souvislosti s demokratizací postkomunistických zemí střední a východní Evropy (SVE). V první fázi bezprostředně po roce 1989 se touto otázkou zabývaly především dva typy zahraničních prací: ty, které se snažily aplikovat teorii tranzice původně orientovanou

¹ Článek byl zpracován v rámci Výzkumného záměru Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých demokraciích (kód MSM0021622407).

primárně na země Latinské Ameriky na region SVE², a práce autorů, kteří naopak tento postup kritizovali a propagovali nutnost vytvořit nově koncepty a teorie odpovídající realitě daného regionu³. S rozvojem politologie v samotných zemích SVE však tento problém získal další dimenzi. Absence, resp. přerušování domácí tradice vědního oboru přirozeně vedlo k masovému přejímání konceptů a teorií ze západních zemí. Zatímco v řadě případů nepůsobí jejich aplikace v tomto prostředí výraznější problém, v mnoha jiných oblastech naopak specifika regionu komplikují aplikaci „západních“ teorií, konceptů a často i terminologie. V prostředí postkomunistických zemí SVE tak některé termíny získávají jiný význam, než jaký mají v oblasti svého vzniku (např. „středoevropský tripartismus“) případně je při jejich studiu třeba brát v úvahu specifika regionu (např. problematika stranických rodin).

Také v oblasti evropeizace, resp. evropeizace politických stran, kterou se konkrétně zabývá tento článek, převažuje teoretické a metodologické zázemí vytvořené v a pro země západní Evropy⁴. Ani v případě evropeizace pak není vždy zcela jasné, zda je aplikace teoretických konceptů a metodologických postupů vhodná např. i pro „nové“ členské země EU. Cílem naší práce je nabídnout částečnou odpověď na tuto otázku, resp. ověřit aplikovatelnost jednoho z nejdůležitějších pojetí evropeizace politických stran vytvořeného Robertem Ladrechem⁵ pro prostředí západní Evropy v SVE, konkrétně v prostředí České republiky.

Vzhledem k množství přístupů, pojetí a definic evropeizace v současné politické vědě je první část našeho příspěvku věnována právě vývoji a stavu studia evropeizace obecně. Tato úvodní část by měla čtenáři poskytnout lepší přehled o stavu daného oboru, případně posloužit jako úvod do celé problematiky.

Druhá část je pak již zabývá analýzou evropeizace českého stranického systému, přičemž je jako teoretické východisko použit právě koncept pěti oblastí evropeizace stranického systému od Roberta Ladrecha.⁶

² Např. Schmitter, P., C. - Karl, T., L. (1992): *The Types of Democracy Emerging in Southern and Eastern Europe and South and Central America*. In Volten, P., M., E. (ed.), *Bound to Change: Consolidating Democracy in East Central Europe*. New York: CEWSS, pp. 42-68; Schmitter, P., C. (1994): *The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidationists: How Far to the East Should They Attempt to Go?*. *Slavic Review*. Vol. 53 no. 1, (Spring, 1994), pp. 173-185.

³ Např. Bunce, V. (1995): *Should Transitologists Be Grounded?*. *Slavic Review*, Vol. 54. no. 1 (Spring, 1995) pp. 111-127; von Beyme, K. (1996): *Transition to Democracy in Eastern Europe*. London: Macmillan.

⁴ Termín „západní Evropa“ v tomto případě odkazuje obecně na evropské země stojící před rokem 1989 mimo komunistický blok.

⁵ Srov. Ladrech: *Europeanization*, s. 389-403.

⁶ Tento koncept pracuje nejen se stranickým systémem jako celkem (především v kapitole věnované podobně stranické soutěže), ale také změnám jednotlivých parlamentních politických stran. V předkládaném textu se soustředíme na čtyři relevantní české politické strany, které od vzniku České republiky v roce 1993 získávají pravidelně zastoupení v dolní parlamentní komoře: Českou stranu sociálně demokratickou (ČSSD), Křesťanskou a demokratickou unii – čs. stranu lidovou (KDU-ČSL), Komunistickou stranu Čech a Moravy (KSČM) a

Výzkum evropeizace

Termín evropeizace není primárně spojen s politologií, ale spíše s historií.⁷ Akcelerovaná dynamika vývoje integračního procesu na poli Evropského společenství (později Evropské unie, dále v textu EU) přinesla mimo jiné to, že si termín evropeizace „vypůjčila“ i politologie. Ovšem vypůjčila s účelem jeho opracování, resp. modifikace jeho původního významu. Dichotomii starého a nového pojetí evropeizace výstižně zachycuje její dvojitá chápání, a to na jedné straně „maximalistické“ (staré pojetí) a na straně druhé „minimalistické“ (nové pojetí). Rozlišujícím kritériem je oblast, resp. institucionální a geografický rámec, k němuž je proces evropeizace vztahován. Zatímco v prvním případě nepředstavuje ES/EU základ evropeizačního procesu (tím základem je Evropa, evropanství, resp. evropská civilizace a kultura, ať už pod tímto termínem chápeme cokoli), v případě minimalistického pojetí je evropeizace spojena výhradně s existencí ES/EU. Z tohoto důvodu netvoří pozadí procesu evropeizace cokoli, co bychom mohli spojovat s evropským kontinentem, nýbrž pouze působení EU⁸. V některých odborných textech se i proto lze setkat s termínem EU-ization, jehož jazykový odkazuje právě na EU. Obratem je třeba konstatovat, že EUizace bývá ovšem primárně spojována s existencí práva EU, resp. přizpůsobováním domácích právních řádů normám práva EU⁹.

Vedle jazykové nevyjasněnosti (kromě termínu EU-ization, se lze v textech anglické provenience setkat s pojmy europeanisation, europeanization, europeisation, europeization) představuje další a zřejmě nejzávažnější problém politologického výzkumu evropeizace jeho obsahová nevyjasněnost, resp. významová pluralita¹⁰.

Občanskou demokratickou stranu (ODS). V Poslanecké sněmovně působily po roce 2004 další dvě strany: Unie svobody – Demokratická unie (US-DEU) do roku 2006 a Strana zelených (SZ), po roce 2006. Vzhledem k tomu, že tyto strany získaly jednak malý počet mandátů (10, resp. 6), a jednak byla doba jejich působení v parlamentu po vstupu ČR do EU relativně krátká, věnovali jsme jim pouze limitovaný prostor.

⁷ Srov. Borneman, J. - Fowler, N. (1997): *Europeanization*. Annual Review of Anthropology. Vol. 26, 487-514. Brückner, A. (1888): *Die Europäisierung Russlands. Land und Volk*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes. Malia, M. (2004): *Sovětská tragédie. Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1997*. Praha: Argo.

⁸ Featherstone, K. (2003): *In the Name of „Europe“*. In: Featherstone, K. - Radaelli, C. (eds.): *The Politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press, 3-26., zde 5 – 13.

⁹ Srov. Houghton, T. (2007): *When Does the EU a Difference? Conditionality and the Accession Process in Central and Eastern Europe*. Political Studies Review. Vol. 5, 233-246. Rozenvalds, J. (on-line): *Identity changes and interactions in Latvia: Europeization and/or EU-ization* (<http://www.politika.lv/index.php?f=917>). Wallace (2000): *The Domestication of Europe and the Limits to Globalisation*, unpublished paper presented to IPSA Congress, Quebec, August.

¹⁰ Buller, J. - Gamble, M. (2002): *Conceptualising Europeanisation*. (aei.pitt.edu/1724/01/bullerandgamble.pdf). Bulmer: *Theorizin*. Hloušek, V. (2004): *Proces evropeizace a politické strany v kandidátských zemích*. Sociální studia. Vol. 1/2004, 93-108. Fiala, P. et al. (2006): *Evropeizace politických stran a zájmových skupin: základní problémy a směry analýzy*. Politologický časopis XIII., Č. 1, s. 3-26. Olsen, J. P. (2002): *The Many*

Pokud vyjdeme z anglosaského lingvistického rozlišení předmětu politologického výzkumu,¹¹ můžeme říci, že dosavadní badatelská činnost na poli evropeizace se týká všech tří dimenzí, tedy jak *polity*,¹² *policy*,¹³ tak *politics*.¹⁴ Podobně lze rozdělit dosavadní výzkum evropeizace podle aktérů, kterým se věnuje. V množství dostupné literatury nečiní problém nalézt texty zabývající se evropeizací centrální vládních struktur,¹⁵ subnárodní (regionální) úrovně, evropeizací politických stran¹⁶ a partikulárně euroskepticismem, a to jak stranickým,¹⁷ tak veřejným,¹⁸ či zájmových skupin¹⁹. Zároveň drtivá většina příspěvků naplňuje svým obsahem minimalistický přístup k problematice.

Jiný náhled na různá pojetí výzkumu evropeizace vychází z identifikace (ne)závislé proměnné. První případ (takový přístup bývá nazýván jako *bottom-up*) se koncentruje na vytváření evropských institucionálních struktur „zezdola“, evropská integrace je tak vnímána jako závislá proměnná, zatímco tou nezávislou proměnnou je iniciativa vycházející z roviny domácí politiky. Druhá skupina autorů (přístup *top-down*) naopak vnímá jako nezávislého činitele právě evropskou integraci (Evropskou unii), která ovlivňuje fungování domácí politiky. Kombinací obou přístupů – a odmítnutím evropeizace jako jednosměrného procesu – je potom existence tzv. *bottom-up-down* modelu. V tomto případě začíná výzkum evropeizace

Faces of Europeanization. Arena – Centre for European Studies, University Oslo, Working Paper No. 2 (http://www.arena.uio.no/publications/wp02_2.htm).

¹¹ Berg-Schlosser, D. - Stammen, T. (2000): *Úvod do politické vědy*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku. Fiala, P. (1995): *Německá politologie*. Brno: CDK.

¹² Albi, A. (2005): *EU Enlargement and the Constitutions of Central and Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. Imig, D. - Tarrow, S. (2001). *Studying Contention in an Emerging Polity*. In D. Imig - S. Tarrow. (eds.) *Contentious Europeans. Protest and Politics in an Emerging Polity*. New York: Rowman & Littlefield Publishers, pp. 3-26. Smekal, H. (2005): *Evropeizace práva*. In: Dančák, Břetislav, Fiala, P. - Hloušek, V. (eds.): *Evropeizace. Nové téma politologického výzkumu*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, s. 187-200.

¹³ Bomberg, E. - Peterson, J. (2000): *Policy Transfer and Europeanization: Passing the Heineken Test?* Queen's Paper on Europeanization 2/2000 (www.qub.ac.uk/.../FileStore/EuropeanisationFiles/Fileupload,38445,en.pdf).

¹⁴ Mair, P. (2000): The Limited Impact of Europe on National Party System. *West European Politics*, Vol. 23, č. 4, s. 27-51.

¹⁵ Laegreid, P. - Steinhorsson, R., S. - Thorhallsson, B.. *Europeanization of Central Government Administration in the Nordic States*. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 42, No. 2, pp. 347-369, June 2004

¹⁶ Ladrech: *Europeanization*.

¹⁷ Havlík, V. - Kaniok, P. (2006, eds.): *Euroskepticismus a země střední a východní Evropy*. Brno: MPÚ. Taggart – Szczerbiak: *Parties, Positions and Europe: Euroscepticism in the EU Candidate States of Central and Eastern Europe*. SEI Working Paper No. 46 (<http://www.sussex.ac.uk/Units/SEI/pdfs/wp46.pdf>).

¹⁸ Sørensen, C. (2004). Danish and British popular Euroscepticism compared: a sceptical assessment of the concept. DIIS Working Paper 2004/25.

¹⁹ Eising, R. (2007): *Interest Groups and Social Movements*. In: Graziano, P. - Vink, M. P.: *Europeanization. New Research Agendas*. London: Palgrave Macmillan, 167-181. Fiala, P. - Hloušek, V. - Krpec, O. (2007): *Evropeizace českých odborových svazů: proměny strategie reprezentace zájmů a okruhu partnerů v procesu evropské integrace*. *Politologický časopis XIV*, 2, 95-109.

na domácí úrovni, kdy je sledován proces formování politik a institucí na evropské úrovni a následně analyzovány tlaky a efekty působení Evropské unie na domácí politiku²⁰.

Pluralita dimenzí, oblastí či objektů evropeizace je doprovázena definiční mnohostí, která velmi výstižně dokumentuje výše naznačenou nevyjasněnost termínu evropeizace v rámci politickovědního výzkumu. Přehled vybraných definic evropeizace obsahuje Tabulka 1.

Tabulka 1.

Autor definice	Definice
Risse, Cowles, Caporaso (2001: 2)	"...vznik a rozvoj odlišných struktur vládnutí na evropské úrovni, tj. politických, legislativních a sociálních institucí spojených s řešením politických problémů, formalizující interakce mezi aktéry a vznik politických (policy) sítí specializujících se ve vytváření autoritativních pravidel."
Ladrech (1994: 69)	"...postupující proces reorientace směřování a obsahu politiky (politics) do stavu, kdy se politická a ekonomická dynamika ES stane součástí organizační logiky národní politiky a procesu vytváření politických rozhodnutí."
Radaelli (2004): 3	"...vytváření, rozšíření a institucionalizace formálních a neformálních pravidel, procedur, politických paradigmat, stylů, „způsobů jak dělat věci“ a sdílení názorů a norem, které jsou nejprve definovány a konsolidovány v politickém procesu EU, a poté inkorporovány do logiky domácího (státního nebo substátního) diskurzu, politických struktur a veřejných politik“

Jak bylo zmíněno výše, doposud realizovaný výzkum evropeizace se nevyhnul ani problematice klíčových aktérů politického procesu, resp. systému zprostředkování zájmů, tedy politickým stranám a zájmovým skupinám. Pokud pomineme odlišné přístupy jednotlivých textů k pojmu evropeizace jako takovému, můžeme autory, kteří se zabývají evropeizací politických stran rozdělit do dvou skupin, a to jednoduše podle hlediska, ze

²⁰ Börzel, T.; Risse, T. (2000): *When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change* (<http://eiop.org.at/eiop/texte/2000-015a.htm>). Bulmer: *Theorizing*. Vink, M. P. - Graziano, P. (2007): *Challenges of a New Research Agenda*. In: Graziano, P., Vink, M. P.: *Europeanization. New Research Agendas*, London: Palgrave Macmillan, s. 3-20.

kterého daný problém zkoumají – tedy na jedné straně hledisko systémové a na straně druhé rovinu politických stran jako jednotlivých aktérů.²¹

Reprezentantem prvního z nich, tedy skupiny autorů, kteří zpochybňují změny prostředí, ve kterém politické strany působí a jejichž původcem by byla evropská integrace, je britský politolog Peter Mair. Mair se v jednom ze svých textů²² zaměřil na změny v podobě systému politických stran způsobené evropskou integrací. Vychází přitom z již klasické sartoriánské teorie politických stran, když blíže zkoumá změny na jedné straně ve *formátu* systému (tedy počtu relevantních politických stran) a na straně druhé v *mechanismu* systému (proměna z hlediska reprodukce systému klíčových interakcí mezi politickými stranami). Pro pochopení Mairova pohledu na evropeizace systému politických stran je třeba mít na vědomí, že Mair sleduje výhradně změny v rámci národního systému politických stran. To znamená, že pro posouzení proměny stranického systému jsou relevantní pouze a výhradně výsledky voleb do národních parlamentů. Z tohoto pohledu nemá podle Maira evropská integrace přímý dopad na formát národních stranických systémů, a to prostě proto, že od roku 1979, kdy se konaly první přímé volby do Evropského parlamentu, nevznikla ani v jednom členském státě EU žádná dlouhodobě relevantní politická strana, jejíž existence by byla primárně spjata s jejím postojem k evropské integraci.²³ Ke stejnému závěru, tedy o neexistenci evropeizace, dochází Mair v souvislosti s mechanismem stranického systému. Mechanismus (v Sartoriho terminologii *typ*) systému je působením evropské integrace ovlivněn či dokonce změněn v případě, že evropské téma sehraje ve stranické soutěži důležitou úlohu. To znamená, že v rámci dané stranicko-politické konfiguraci jsou rozlišitelné bloky (případně jednotlivé strany) v první řadě podle svého postoje k evropské integraci. To však v současné politické praxi z dlouhodobého hlediska neplatí. *Hlavním* důvodem tohoto tvrzení je skutečnost, že vztah k evropské integraci hraje v ideologické identitě národních politických stran pouze

²¹ Nutno dodat, že toto rozdělení je třeba považovat za schématické a zjednodušené, neboť heuristicky hodnotná a do jisté míry komplexní může být pouze analýza, v níž se prolínají jak prvek systematický, tak pohled zaměřený na jednotlivé jednotky systému.

²² Mair: *Impact of Europe*.

²³ *Ibid.* 30 – 31. Vzhledem ke zmíněnému zaměření se Maira na národní rovinu politické soutěže, nelze do skupiny nových politických stran etablovaných na základě vztahu k evropské integraci zařadit dánské single-issue antiintegrační subjekty, které dlouhodobě dosahují velmi solidních výsledků ve volbách do Evropského parlamentu, voleb do Folketingu se však neúčastní. Jako poněkud diskutabilní se v této souvislosti jeví pozice švédské Červnové kandidátky (Junilistan), která se v roce 2006 poprvé účastnila voleb do Riksdagu. Pokud by se jí podařilo získat pozici relevantního subjektu, což dosavadní volební výsledek zatím nenapovídá (v roce 2006 obdržela pouze 0,47 % hlasů), pak by jí bylo možno považovat za první příklad evropeizace formátu stranického systému.

sekundární úlohu vedle primární ideologie (socialistické, křesťansko-demokratické, konzervativní, liberální atd.), popřípadě slouží ke zdůraznění primárního profilu dané formace.²⁴

Naopak jako jednoho z hlavních reprezentantů druhé skupiny autorů lze uvést politologa Roberta Ladrecha, s jehož definicí evropeizace jako takové jsme se setkali již v předchozí části textu. Základním východiskem Ladrechova přístupu je pojetí evropské integrace jako nezávislé proměnné, která ovlivňuje prostředí, ve kterém národní politické strany působí. Evropeizace politických stran je tak vnímána jako závislá proměnná a reakce politických stran na proměny prostředí způsobené evropskou integrací by měly být podle Ladrecha předmět zkoumání evropeizace. Odpověď politických stran se přitom může projevit jako vytvářením nových vztahů, proměnou politik (policies), tak změnou strukturální povahy.²⁵

Při zkoumání evropeizace politických stran tak Ladrech²⁶ vymezil pět nejdůležitějších oblastí, na kterých je proces evropeizace politických stran nejlépe pozorovatelný: změny v programatice, organizační změny, podoba stranické soutěže, vztahy mezi stranami a vládou, vztahy mimo úroveň stranického systému.

Ačkoli jsme si vědomi, že Ladrechův koncept zachycení dopadů evropeizace na politické strany není jediným možným přístupem a je možno mu vytknout některé momenty (např. by se daly jistě nalézt i další oblasti evropeizace politických stran, které Ladrech opomíná), jeví se jeho heuristický potenciál z hlediska zaměření našeho textu jako dostačující. Na druhou stranu je nutné s Ladrechovým konceptem pracovat s vědomím toho, že byl vytvořen primárně pro prostředí západoevropských systémů politických stran, resp. systémů politických stran států – dlouhodobých členů Evropské unie. V této souvislosti tak vyvstává otázka aplikovatelnosti konceptu v rámci systémů politických stran nových členských států Evropské unie. Někteří autoři přistupují k Ladrechovu konceptu rezervovaněji a omezují se na pouze částečnou aplikaci.²⁷ Na druhou stranu, slovy brněnského politologa Víta Hlouška,

²⁴ Blíže viz. Hooghe, L. - Marks, G. - Wilson, C. J. (2004): *Does left/right structure party positions on European integration?* In: Marks, G. - Steenbergen, M. R. (eds.): *European Integration and Political Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 120-140. Sitter, N. (2002): *Opposing Europe: Euro-scepticism, Opposition and Party Competition*. SEI Working Paper No 59. (<http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/wp56.pdf>). Taggart - Szczerbiak: *Partie*. Taggart, P. - Szczerbiak, A. (2003): *Theorising Party-Based Euroscepticism: Problems of Definition, Measurement and Causality*, SEI Working Paper No 69. <http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/wp69.pdf>. Taggart, P. - Szczerbiak, A. (2003): *Contemporary Euroscepticism in the party systems of the European Union candidate states of Central and Eastern Europe*. *European Journal of Political Research* 43, Vol. 1, s. 1-27.

²⁵ Ladrech: *Europeanization*, s. 395.

²⁶ *Ibid.* 396 – 400.

²⁷ Cabada, L. - Waisová, Š. (2004): *Czech Political Parties and their Position to the Institutions of the European Union – Debate Before the First EP Elections*. In: Cabada - L., Krašovec, A. (eds.): *Europeanisation of National Political Parties*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 83-94.

„před komparativní politologií zabývající se stranickými systémy zemí laekenské vlny stojí v souvislosti s procesem europeanizace v podstatě stejné výzvy jako před výzkumem stran a stranických systémů v západní Evropě“.²⁸ I z tohoto důvodu se proto jeví možné – s jistou mírou opatrnosti - použití Ladrechova schématu i ve střední Evropě.²⁹ V následujících pasážích se podrobněji zaměříme na jednotlivé Ladrechem vytýčené oblasti evropeizace politických stran, a to v prostředí českého stranického systému.

Evropeizace českých politických stran

Změny v programatice

Za jednu z nejviditelnějších oblastí, ve které se proces evropeizace projevuje, lze označit oblast programatických změn.³⁰ S rostoucím významem evropského integračního procesu můžeme vysledovat relevantní změny v programové bázi jednotlivých politických stran, které reagují na změny, jimiž prochází evropská integrace. U této dimenze evropeizace jsou přitom identifikovatelné dvě úrovně, které se vzájemně prolínají. Jednu z nich můžeme nazvat pracovní jako kvantitativní a druhou jako kvalitativní.³¹ Kvantitativní stránka programatických změn vyvolaná evropským integračním procesem spočívá v rostoucím počtu odkazů na jednotlivé oblasti evropské integrace v programech politických stran. Druhou stranu „evropeizační mince“ stranických programů reprezentují kvalitativní proměny. Ty lze jednoduše popsat jakožto snahu o konkretizaci a precizaci odkazů na evropskou integraci. Můžeme (bez nároku na absolutní platnost) hovořit v souvislosti s pokračující (resp. prohlubující se) evropskou integrací (a tudíž s jejím rostoucím významem) o snaze o podrobnější zpracování evropské tematiky v programových dokumentech. Pro naše účely budeme za „evropeizované“ programy považovat takové, ve kterých došlo k pozorovatelnému nárůstu prostoru věnovanému evropské integraci a/nebo k podrobnějšímu zpracování evropské tematiky.

Krátce po pádu komunistického režimu se nově etablované strany v zahraničně-politických částech svých programů omezovaly ve vztahu k evropské integraci na heslo „návrat do

²⁸ Hloušek: *Proces europeanizace*, s. 93-108.

²⁹ Podobné výzvě čelila politologie např. v souvislosti s otázkou použitelnosti rokkanovského konceptu konfliktních linií (cleavages) v „nových“ demokraciích střední a východní Evropy (viz více Hloušek 2000, 2002).

³⁰ Ladrech: *Europeanization*, s. 396.

³¹ Podrobněji viz. Havlík, V. – Vykoupilová, H. (2007): *Dvě dimenze evropeizace volebních programů: Případ české republiky*. Sociální studia, 3 / 2007, v tisku.

Evropy“.³² Jako příklad budiž uvedena Občanská demokratická strana (ODS), která v roce 1992 ve svém programu pro volby do České národní rady deklarovala „jako náš bezprostřední a nejdůležitější cíl (...) integraci Československa do evropských společenství“ (Svoboda a prosperita 1992). Podobně Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová se ve svém programu v roce 1992 Místo chaosu řád- místo řečí skutky přihlásila k „připojení ČSFR k Evropskému společenství a to nejen po stránce ekonomické, ale i politické a vojensko strategické“ (Místo chaosu řád – místo řečí skutky 1992).

Postupem doby dochází ruku v ruce se zahájením vstupním rozhovorů, blížící se realitou vstupu do Evropské unie a zejména po něm ke konkretizaci a precizaci „evropské části“ programů jednotlivých politických stran. V programech politických stran se postupně objevují samostatné kapitoly zabývající se názorem strany na evropský integrační proces a strany se stále častěji a podrobněji věnují dílčím oblastem evropské integrace a reagují na vývoj Evropské unie. Jedním ze znaků evropeizace programové základny politických stran je pak vytváření speciálních „evropsky zaměřených“ programů. Jako typický příklad můžeme zmínit známý „Manifest českého eurorealismu“, který vyšel v roce 2001 z dílny ODS (jeho autorem je Jan Zahradil, od roku 2004 poslanec Evropského parlamentu) nebo manifest České strany sociálně demokratické (ČSSD) „Za silnou a jednotnou Evropu“ z roku 2006.

Při podrobnějším pohledu na vývoj stranických volebních programů pro volby do Poslanecké sněmovny v období let 1996-2006 je důležité zdůraznit následující momenty. Z hlediska kvantitativního je zjevné, že u lidovců, sociálních demokratů a občanských demokratů byl prostor věnovaný tématu v zásadě velmi podobný, když se evropské téma objevovalo buď v rámci samostatné kapitoly, nebo v části širěji věnované problematice zahraniční politiky. Podstatně menší prostor věnovali tématu komunisté a Strana zelených. V případě KSČM se většinou jednalo o obecné, krátké zmínky artikulované napříč programem, což může souviset se skutečností, že postoj komunistů k integraci je ve své podstatě ambivalentní: neuznávají evropskou integraci ve formátu, v jakém byla nastartována po druhé světové válce, na druhou stranu v intencích internacionalismu podporují integraci evropských států na bázi rovnosti a rovného přístupu. Zelení se omezovali většinou na jednu větu věnovanou Evropské unii. Pro volební program pro poslední parlamentní volby Zelení rozpracovali téma evropské integrace relativně obsáhle, věnovali mu část kapitoly o zahraniční politice a také k němu, v různých souvislostech, odkazovali napříč programem. Vysvětlení je možné hledat v určitém vlastním názorovém i organizačním hledání strany, které se zdá být završeno právě rokem 2006.

³² Havlík, V. (2006): „Evropská“ dimenze české politiky. Srovnání voleb v letech 2002 a 2006. In: Čaloud, D. et al. (eds.): *Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2006*. Brno: CDK, s. 26-41.

S ohledem na kvalitativní stránku programů, je zjevné, že období do roku 1996 bylo pro všechny sledované stranické formace ve znamení pouze obecných zmínek o evropské integraci, vstup do Unie byl v zásadě považován za hlavní zahraničně-politický cíl. Už ve volebních programech pro rok 1998 byl zaznamenán jistý posun. Strany své postoje k tématu evropské integrace více precizovaly, vyjadřovaly se k jednotlivým politikám, avšak zatím nadále ve velmi obecných formulacích. K další změně došlo v roce 2002, zjevně v souvislosti s blížícím se vstupem země do Unie, kdy se strany dotkly dalších dílčích témat (přijetí Eura, postoj k evropské ústavě atd.). Z hlediska programů pro volby v roce 2006 je zjevné, že strany rozpracovaly téma evropské integrace překvapivě s menším důrazem nežli v období minulém. Možné očekávání, že po vstupu země do EU se strany budou více soustředit na jednotlivé, konkrétní aspekty integrace a Unie, tak zůstalo prozatím nenaplněno.

Pokud shrneme výše řečené, v programové oblasti jsou projevy evropeizace zřetelné a dokonce je dle našeho názoru možno predikovat za předpokladu rostoucího významu Evropské unie a dalšího nárůstu (jak kvantitativní, tak kvalitativní) prostoru v programech českých politických stran věnovaného evropské integraci.

Organizační změny

Druhá oblast, v níž je podle Ladrecha vhodné hledat známky evropeizace, se týká organizačních změn uvnitř strany. Lze předpokládat, že v této oblasti budou změny patrné spíše u dlouhodobých členů EU, v nichž měly politické strany dostatek času se přizpůsobit požadavkům souvisejícím s participací jejich země v EU a adekvátně přizpůsobit i své organizační struktury. To však neznamená, že by bylo zcela bezpředmětné pátrat po obdobných změnách v rámci stranického systému ČR, která je již třetím rokem členskou zemí EU - nehledě na to, že se na členství v Unii dlouhodobě připravovala. Problematickým bodem je zde, že Ladrech do této oblasti zahrnuje i změny v praxi a mocenských vztazích, které není možné vzhledem ke krátké době, která uplynula od vstupu ČR do EU, zachytit a především seriózně doložit (neboť nemůžeme určit, zda se jedná o změny krátkodobé, související například s momentálním personálním obsazením vedení strany, nebo dlouhodobé trendy). Z tohoto důvodu se zde budeme soustředit primárně na formální či institucionální změny v rámci stranické organizace. Za projev evropeizace zde považujeme takovou změnu organizační struktury, kterou lze dát do přímé souvislosti s členstvím v Evropské unii (nebo přípravou na něj) a která má reálný dopad na fungování či organizaci strany (např. začlenění předsedů evropských parlamentních klubů do užšího vedení strany).

Parlamentní klub ODS byl vytvořen na základě článku 16 stanov ODS, který upravuje vznik klubů poslanců, senátorů a členů zastupitelstev³³, aniž by však explicitně zmiňoval Evropský parlament (či jakékoli konkrétní legislativní nebo jiné těleso). Předseda Klubu ODS v Evropském parlamentu (v období 2004-2009) Jan Zahradil, je z titulu této funkce členem Grémia ODS složeného z předsedy strany, prvního místopředsedy, místopředsedů strany a předsedů parlamentních klubů. Členy Výkonné rady ODS jsou i tři poslanci EP, nikoli ale z titulu této funkce, ale jako zástupci regionů.

Naproti tomu stanovy KSČM³⁴ obsahují dva odkazy na Evropský parlament, konkrétně v článku 52, kde je mimo jiné stanoveno, že OV KSČM „navrhuje kandidáty do zastupitelstva kraje, zákonodárných sborů a evropského parlamentu“. Druhou zmínku nalezneme v článku 58, podle nějž mimo další mohou být členy ÚV KSČM zvoleni představitelé KSČM ve vedoucích funkcích zákonodárného sboru, zástupce poslanců KSČM v Evropském parlamentu, exekutivy, dalších celospolečenských a mezinárodních organizací“. Ani v jednom případě se však nejedná o významnou změnu organizační struktury: jde pouze o logické doplnění poslanců Evropské parlamentu vedle členů jiných vrcholných orgánů. Ve vedení KSČM není žádný ze čtyř komunistických poslanců Evropského parlamentu za ČR (z kandidátky KSČM bylo zvoleno celkem šest poslanců, ve dvou případech se ale jedná o nestraníky, kteří nemají vliv na organizační strukturu KSČM), pouze evropský poslanec a bývalý místopředseda strany Miloslav Ransdorf je odborným mluvčím strany pro evropské otázky. S touto funkcí však není spojena žádná zvláštní rozhodovací pravomoc.

Stanovy ČSSD doznaly v souvislosti se evropskou integrací změny, které již nelze označit za marginální. V preambuli stanov je uvedeno, že „Česká strana sociálně demokratická jako součást mezinárodního společenství sociálně demokratických a socialistických politických stran je členkou Evropské strany sociálně demokratické (dále jen „PES“) a Socialistické internacionály (dále jen „SI“)³⁵. Další čtyři články Stanov ČSSD obsahují odkaz na evropskou úroveň. Ve dvou případech se jedná o zmínky bez významného dopadu na organizační strukturu, další dva články již ale stojí za zmínku. První z nich, čl. 12, upravuje postavení občanů jiných států Evropské unie, kteří se na vlastní žádost mohou stát spolupracovníky ČSSD, pokud jsou zároveň členy některých stran sdružených v PES.

³³ Občanská demokratická strana: Stanovy. (<http://www.ods.cz>).

³⁴ Komunistická strana Čech a Moravy: Stanovy KSČM. (<http://www.kscm.cz/index.asp?thema=2680&category=>

³⁵ Česká strana sociálně demokratická: Stanovy. (<http://www.cssd.cz/o-nas/Stanovy-CSSD>), s. 1.

Přestože praktický dopad tohoto opatření nelze přeceňovat, je zajímavé že tato možnost stát se spolupracovníkem strany je omezena na občany EU, nikoli na všechny členy PES. Naopak zcela jasný praktický dopad na organizační strukturu má článek 31, podle nějž se členem předsednictva ČSSD (nikoli však užšího politického grémia) stává automaticky i předseda skupiny poslanců ČSSD v Evropském parlamentu, ve volebním období 2004-2009 Libor Rouček.

Ve stanovách³⁶ poslední ze stran zastoupených jak v PS ČR tak EP, KDU-ČSL, nacházíme celkem tři články odkazující na evropskou úroveň: článek 18 stanoví, že členy celostátní konference se mimo jiné stávají i všichni poslanci Evropského parlamentu, kteří jsou zároveň členy strany, článek 27 se týká sestavování kandidátek mimo jiné i do Evropského parlamentu a není z našeho hlediska relevantní stejně jako článek 30, který upravuje činnost parlamentních klubů strany. Ani jeden ze dvou poslanců Evropského parlamentu za KDU-ČSL nezastává funkci ve vedení strany.

Z celkového pohledu lze říci, že změny spojené s evropskou rovinou patrně nemají s výjimkou ČSSD a ODS vliv na organizační strukturu stran. Členství poslanců EP na celostátních konferencích není vzhledem k počtu členů konference dostatečně významné, aby ho bylo možné považovat za skutečnou organizační změnu. Naopak v případě ODS a především ČSSD již lze hovořit o projevech evropeizace v Ladrechově pojetí. Zmínku o příslušnosti k transnacionální straně ve stanovách národní strany stejně jako zahrnutí lídra delegace poslanců v Evropském parlamentu do vedení strany, Ladrech přímo uvádí jako jeden z příkladů projevů organizační změny související s evropeizací³⁷. U dvou nejsilnějších českých politických stran jsme sice identifikovali relevantní projevy evropeizace. Je však nutné podotknout, že dopad těchto změn nebude pravděpodobně velký a nelze tvrdit, že by se u některé sledované strany změnila organizační struktura zásadním způsobem.

Podoba stranické soutěže

Třetí oblast evropeizace, kterou Ladrech³⁸ zmiňuje, se týká fungování systému politických stran, resp. změn ve vzorcích stranické soutěže, ke kterým dochází v důsledku působení evropského integračního procesu. Jinými slovy řečeno, evropská tematika se stává součástí stranické soutěže, a to nejen v tom smyslu, že je inkorporována do stranických programů (viz výše), ale stává se jedním z bodů, podle kterých se voliči rozhodují, komu dát ve volbách svůj

³⁶ Křesťanská demokratická unie – Československá strana lidová: Stanovy. (<http://stanovy.kdu.cz/>).

³⁷ Ladrech: *Europeanization*, s. 397.

³⁸ Ladrech: *Europeanization*, s. 397 - 398

hlas. Relativně obsáhlá akademická diskuse³⁹ se týká také otázky, zda lze uvažovat o vytvoření nové, „evropské“ konfliktní linie (cleavage) vedle tradičních, již existujících konfliktních linií.

Význam, či spíše „výbušnost“ evropské tematiky může vést v rámci stranické soutěže ke vzniku nových politických formací, které svou identitu zakládají výhradně na svém postoji k evropské integraci (tzv. single-issue politické subjekty). Jako příklad lze uvést Stranu nezávislosti Velké Británie (UKIP) nebo některé skandinávské subjekty,⁴⁰ které svou identitu založily na negativním postoji k evropské integraci. Jiný dopad evropeizace na činnost a podobu politických stran představuje jejich frakcionalizace, resp. vznik vnitrostranických křídel, vzájemně se lišících právě svým názorem na podobu evropského integračního procesu (tato situace je typická např. pro skandinávské sociálnědemokratické strany)⁴¹.

Pro účely předkládaného textu budeme jako znak evropeizace stranické soutěže chápat změnu formátu systému čili objevení se *relevantních* single-issue pro- nebo protievropských politických stran, změnu vzorců spolupráce spojenou s postoji daných stran k evropské integraci (projevující se např. tvorbou z hlediska tradiční pravolevé dimenze neobvyklých koalic) a/nebo vytvoření nové evropské konfliktní linie.

V prostředí českého systému politických stran získávalo téma postupem času a blízcím se vstupem země do EU na relevanci a postoj k evropské integraci se stal významnou součástí identity některých politických stran. Ve stranickém systému se postupně konstituovaly dvě relativně snadno odlišitelné skupiny subjektů (máme tím na mysli relevantní formace)⁴², z nichž jednu můžeme pracovní a zjednodušeně označit jako prointegrační (sem patří ČSSD, KDU-ČSL a US-DEU) a druhou jako antiintegrační (ODS a KSČM)⁴³. Právě názor na evropskou integraci se stal akcelerátorem a formujícím prvkem vládní koalice, která vznikla

³⁹ Srovnej např. Mair: *Impact of Europe*. Kopeček, L. (2004): *Euroskeptici, europeanisté, euroentuziasté, eurofobové – jak s nimi pracovat?*. Politologický časopis 11, č. 3, s. 240-262. Hloušek, V. (2007): *Koncept konfliktních linií a problematika evropské integrace*. Sociologický časopis 43, č. 2, s. 361-378.

⁴⁰ Havlík, V. (2005): *Euroskeptické politické strany v Dánsku*. In: Dančák, B. - Fiala, P. - Hloušek, V. (eds.): *Evropeizace. Nové téma politologického výzkumu*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, s. 96-105. Kaniok, Petr (2005): *Vznik Červnové kandidátky jako důsledek tendencí švédské evropské debaty*. In: *ibid*, s. 134-144.

Kaniok, Petr (2006): *Stranický euroskepticismus: teoretické modely klasifikace politických stran podle opozičních postojů k evropské integraci*. In: Havlík, V. - Kaniok, P. (eds.): *Euroskepticismus a země střední a východní Evropy*. Brno: MPÚ.

⁴¹ Featherstone: *Name of „Europe“*, s. 90 – 91. Tunkrová (2004): *How „Europeanised“ are the social democratic parties in the Czech Republic, Finland and Swede? Application of the Ladrech's model*. In: Cabada, L. - Krašovec, A.: *Europeanisation of national political parties*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., s. 95-118.

⁴² Sartori, G. (2005): *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Brno: CDK.

⁴³ Havlík: *„Evropská“ dimenze*. Kopeček, L. - Šedo, J. (2003): *Czech and Slovak Political Parties and Their Vision of European Integration*. Středoevropské politické studie 5, č. 1. (<http://www.cepsr.cz/clanek.php?ID=12>).

po volbách v roce 2002. Vládu tehdy vytvořily strany mezi kterými existovala značná ideologická vzdálenost. Máme tím na mysli ČSSD a na straně druhé US-DEU, již můžeme označit z hlediska postojů v ekonomické oblasti za liberální. Volební výsledek spolu s personálními rozepřemi znemožnili kooperaci jinak si ideově blízké US-DEU a ODS a ze stranických jednání nakonec vyšla vláda, která jako první prioritu označila vstup České republiky do EU (Programové prohlášení). S velkou mírou pravděpodobnosti lze konstatovat, že bez blížícího se vstupu země do EU by taková koalice nevznikla. Naše konstatování lze podpořit vývojem po realizaci tzv. východního rozšíření (tedy splnění jednoho z *raisons d'être* koalice), kdy došlo k odcizení na jedné straně ČSSD a na straně druhé KDU-ČSL a US-DEU a stále častějším se stalo přijímání zákonů společným hlasováním ČSSD a opoziční (!) radikálně levicové KSČM. Evropská dimenze stranické soutěže tak ustoupila do pozadí a uvolnila místo klasickému střetu pravice a levice.

Z hlediska výskytu monotematických stran se nabízí (s jistými výhradami) již zmíněná Unie svobody, která za jeden z hlavních rysů své identity učinila právě proevropský postoj. Vzhledem k zanedbatelným voličským preferencím se ukázala tato taktika nepříliš úspěšnou a může nás vést k názoru o nepříliš velkém vlivu evropské tematiky na rozhodování (převážně proevropských) voličů.⁴⁴ Tomu nasvědčuje i povaha volební kampaně před evropskými volbami, které dominovala převážně „domácí“ témata. Naopak jiný příklad, jenž může naopak svědčit o relevanci evropské tematiky z hlediska voličských preferencí, představuje úspěch SNK-ED a Nezávislých ve volbách do Evropského parlamentu v roce 2004. Pozitivní přístup k evropské integraci představuje významnou složku identity SNK-ED, naopak Nezávislí se vyjadřovali (zejména prostřednictvím svého volebního lídra a bývalého ředitele TV Nova Vladimíra Železného) k Evropské unii značně kriticky.⁴⁵ Nelze rovněž nezmínit, že právě názor na evropskou integraci *může* sehrávat (nejen) u voličů roli rozlišujícího prvku v rámci levice i pravice. Jeden z největších programových rozdílů mezi ČSSD a KSČM

⁴⁴ Stranické preference US-DEU se dlouhodobě pohybovaly kolem hranice 1 % (Středisko empirických výzkumů). Je ovšem otázkou nakolik se na voličské přízni Unie odrazil její vztah k evropské integraci a nakolik to byl důsledek souhry jiných faktorů (např. účast ve vládě po boku ideologicky vzdálených subjektů).

⁴⁵ Podobně jako v případě US-DEU lze ovšem vliv evropské dimenze na konečný výsledek SNK-ED, resp. Nezávislých zpochybnit. V případě obou subjektů sehrály z hlediska konečného výsledku zřejmě rozhodující roli osobnosti kandidátů v kombinaci s nastavením volebního systému (jeden celorepublikový volební obvod – blíže viz Havlík 2004, Outlý 2004). V čele kandidátních listin stály v případě obou subjektů charismatické, resp. známé osobnosti (v případě Nezávislých to byl již zmíněný Železný, ale také bývalá televizní moderátorka Jana Bobošíková, která dokonce získala víc preferenčních hlasů než Železný, v případě SNK-ED tehdejší senátor a bývalý ministr zahraničních věcí Josef Zelenec a diplomatka Jana Hybášková). Nelze rovněž vyloučit, že část hlasů pro obě strany byla výrazem protestního hlasování proti etablovaným stranám..

představuje právě názor na evropskou integraci, stejně tak ODS se liší svým kritickým postojem k EU od KDU-ČSL a Strany zelených.⁴⁶

Souhrnně můžeme říci, že evropeizace je z hlediska vzorců stranické soutěže v České republice identifikovatelná, i když její intenzita v průběhu času kolísá. Projevilo se to především složením vládní koalice z roku 2002 Jedním dechem je ovšem nutno dodat, že (prozatím) nedošlo ke vzniku relevantní anti- či proevropské politické strany, ani ke konstituování evropské cleavage, která by nahradila nebo doplnila doposud dominantní konfliktní linie (především tu socioekonomickou). Evropská problematika je součástí volebních kampaní (jak na úrovni evropských voleb, tak na úrovni voleb do Poslanecké sněmovny), nicméně představuje jen jedno z řady témat, a nutno říci, že se jedná spíše o téma druhořadé. To lze dokumentovat i na podobě kampaně před volbami do Poslanecké sněmovny 2006. Nejvíce pozornosti věnují politické strany ekonomickým tématům, zdravotnictví a školství, naopak otázka vztahu k evropské integraci a názoru na její vývoj hraje pouze okrajovou roli. To ovšem neznamená, že v budoucnu nedojde k nárůstu vlivu tematiky evropské integrace na podobu stranické soutěže (zejména v souvislosti s možnou ratifikací tzv. evropské ústavy, jež by se svou důležitostí přiblížilo vstupu České republiky do EU, a (potenciálně) k vytvoření nové konfliktní linie. Jedním z momentů, který by nasvědčoval tomuto vývoji představují rozdílné preference dvou nejvýznamnějších politických stran – ODS a ČSSD, týkající se právě podoby a vývoje evropské integrace.

Vztah vláda - strana

Čtvrtou oblastí, v níž budeme hledat projevy evropeizace u českých parlamentních stran, je oblast vztahů mezi vládou a stranou. Podle Ladrecha se evropeizace v této oblasti projevuje primárně tehdy, když se oficiální stanoviska vlády ovlivněná intergovernmentálními jednáními na evropské úrovni vzdalují, či přímo dostávají do rozporu se stanovisky strany. Členové vlády jsou během vyjednávání na evropské úrovni nuceni upravovat své postoje s ohledem na aktuální situaci a nutnost dosažení kompromisu (ať už v rámci celé EU nebo např. volební koalice), zástupci strany, z nichž většina není v přímém kontaktu s evropským vyjednáváním, naopak zpravidla prosazují striktní zachování programových priorit strany. To může časem vést ke kvalitativním změnám v povaze vztahů mezi stranou a vládou⁴⁷.

⁴⁶ V roli hlavní vládní strany však ODS poněkud zmírnila svoji předchozí často velmi ostrou kritiku evropské integrace.

⁴⁷ Ladrech: *Europeanization*, s. 389.

V případě České republiky a dalších nových členských států EU je pravděpodobně příliš brzy na to, aby se v důsledku členství v Evropské unii projevil kvalitativní změny ve vztahu mezi vládou a stranou. ČR je členem EU od roku 2004, tedy necelé tři roky. V roce 2006 přitom došlo po parlamentních volbách ke změně vlády, zatím žádná vláda tedy nebyla v úřadě déle než devět měsíců, a proto jen těžko můžeme očekávat, že by se během této doby projevil kvantitativní změny vztahů mezi stranou a vládou. Můžeme se však podívat na to, zda jsou v případě některé ze tří v tomto smyslu relevantních sledovaných stran (V případě KSČM jako dlouhodobě opoziční strany se evropeizace v této oblasti pochopitelně projevovat nemůže.) patrné rozdíly mezi oficiálními stanovisky strany a postoji strany na evropské úrovni. Právě taková situace by mohla být zárodkem s evropeizací souvisejících změn ve vztahu vláda – strana.

V době členství České republiky se ve vládě vystřídal šest stran: ČSSD a ODS vedly vládní koalice před, resp. po volbách v červnu 2006. KDU-ČSL byla menším koaličním partnerem v obou vládách, které v daném období získaly důvěru sněmovny. US-DEU byla třetí koaliční stranou Paroubkovy sociálně-demokratické vlády, nicméně již v této době směřovala k marginalizaci, která se potvrdila v parlamentních volbách, v nichž nezískala žádný mandát. Tato strana již po roce 2004 řešila hlavně své existenční problémy, z tohoto důvodu ji z analýzy vynecháváme. Nebudeme se zabývat ani Stranou zelených, která na parlamentní půdě vstoupila poprvé v roce 2006 a vztah mezi členy vlády a zbytkem strany se tedy teprve buduje a etabluje.

Určitá možnost evropeizace v této oblasti nastala již před samotným vstupem ČR do Evropské unie, tedy v průběhu vyjednávání vstupních podmínek. Tato jednání za Českou republiku vedli ve většině případů představitelé ČSSD⁴⁸ (jedná se o jednání na nejvyšší úrovni, „běžné“ rozhovory na nižších úrovních samozřejmě vedli většinou diplomaté a úředníci). I když jednání nedopadla zcela přesně podle představ české strany a ústupky bylo třeba dělat i v bodech, které měly pro ČR vysokou prioritu (především přechodná období a finanční ujednání), ze strany ČSSD bylo bráno jako samozřejmost, že není možné prosadit všechny vznesené požadavky. Nedošlo tedy k žádnému vnitrostranickému rozkolu a vyjednané podmínky se naopak staly vděčným tématem mezistranické soutěže, když ODS tvrdě kritizovala vládu za to, že dle názoru opozice nedostatečně hájila české zájmy).⁴⁹

⁴⁸ Hlavní část jednání probíhala v období menšinové vlády ČSSD ve volebním období 1998-2002.

⁴⁹ Viz. např. Občanská demokratická strana: 50 nesplněných slibů (http://www.ods.cz/knihovna/publikace/50_slibu.php).

Právě rozdíl mezi (do roku 2006) opoziční ODS stavící se spíše kriticky k současnému stavu evropské integrace a ČSSD, která se naopak k Evropské unii vstává velmi vstřícně a mnohem méně kriticky než ODS, dle našeho názoru snižovala pravděpodobnost vzniku a následné medializace napětí uvnitř ČSSD. Ostrá kritika činnosti vlád před rokem 2002 a v období 2002 – 2004 na evropské úrovni přicházela spolehlivě ze strany opozice, resp. ODS, prostor pro vnitrostranickou kritiku byl tedy minimální, resp. by veřejná vnitrostranická kritika posilovala pozici opozice vůči vlastní straně, což bylo pochopitelně jak pro samotné vládní představitele, tak pro členy vládních stran nežádoucí. Z obecného hlediska lze navíc předpokládat, že u stran podporujících současnou podobnu evropské integrace a obzvlášť u federalisticky orientovaných stran bude větší ochota přijmou nadnárodní kompromisní řešení i v případě, že zcela neodpovídají definovaným (či alespoň stranou vnímaným) národním zájmům.

Naopak u ODS, která preferuje koncepci Evropy národů, a klade důraz na národní zájmy, lze předpokládat, že nadnárodní jednání, na nichž bude vláda sestávající se i z členů ODS donucena k ústupkům, povedou k vnitrostranické kritice. Zde však ale naopak působí další faktor, a to že postoj průměrného voliče ODS ke evropské integraci zcela neodpovídá stanoviskům strany a paradoxně tak voliči ODS patří mezi největší příznivce EU⁵⁰. Přesto strana zatím neustupuje ze svých postojů a ve vystupuje v evropských otázkách jednotně⁵¹. Zcela jasný je např. postoj strany k Evropské ústavě, kterou (na rozdíl od parlamentních stran s výjimkou KSČM) jednoznačně odmítá. Právě jednání týkající se Evropské ústavy mají v současné době zřejmě největší potenciál způsobit rozkol v rámci ODS, resp. změnu vztahů vláda – strana v Ladrechově smyslu. To však jen v případě, že by vláda vedená ODS v rámci jednání na nadnárodní rovině ustoupila z odmítavého postoje své strany vůči Ústavní smlouvě, k čemuž doposud nedošlo.

Je tedy zřejmé, že v ČR existují dílčí témata, které by potenciálně mohla vést k rozkolu v rámci vládních stran, přičemž jako nejpravděpodobnější se vznik takové situace jeví v případě ODS jako vládní strany, která se k současné podobně evropské integrace staví zdrženlivě až kriticky. Podobný rozkol by se ale stal projevem europeizace jen v případě, kdy by vláda dlouhodobě vystupovala v rozporu s cíly a postoji své strany, což se momentálně

⁵⁰ Podle výzkumu agentury CVVM provedeném na konci roku 2002 by se 83% potenciálních voličů ODS vyslovilo pro vstup do EU. Voliči žádné jiné strany tak vysokou podporu začlenění do EU nevykazovali - CVVM (2002): *Tisková zpráva: Češi, Maďaři a Poláci: Hlasování v referendu o vstupu do EU*, 16. 12. 2002 (http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100146s_pm21216.pdf).

⁵¹ Pokud se ze strany ozývají odlišné či přímo vůči vedení kritické hlasy, jedná se zpravidla o jednotlivce. Kolem evropské tematiky však v ODS nevznikají názorové frakce, které by mohly ohrozit jednotu strany.

v České republice jeví jako velmi nepravděpodobné. Projevy evropeizace ve vztahu strana – vláda se nám tedy doposud nepodařilo identifikovat.

Transnacionální struktury

Poslední analytickou oblastí, v níž lze dle Ladrecha hledat projevy evropeizace, jsou vztahy mimo (nad) národním stranickým systémem. Ladrech definuje projev evropeizace jako „nové perspektivy transnacionální spolupráce se stranami z ostatních členských zemí EU do té míry, že jsou podporovány nové organizační a programové aktivity“.⁵² Tato oblast je tedy úzce propojena jak se změnami v programatice stran, tak se změnami jejich organizační struktury a v určitém smyslu ji lze dokonce považovat za jakousi podskupinu těchto dvou oblastí – ze změn podněcovaných evropskou integrací či evropskou rovinou pak do páté Ladrechovy oblasti patří ty, které jsou inspirovány či které vycházejí konkrétně z členství (či snahy o členství) národních stran v nadnárodních stranických strukturách. V této kapitole se tedy podíváme nejprve na to, jakým způsobem se sledované české strany zapojují do nadnárodních stranických struktur a poté na to, zda je možné identifikovat projevy evropeizace související s touto činností.

Pokud jde sledované strany, ODS na svých stránkách⁵³ uvádí, že je členem dvou mezinárodních stranických uskupení: od roku 1992 Evropské demokratické unie (EDU), od roku 2001 Mezinárodní demokratické unie (IDU). Vznik v roce 1978 EDU nebyl explicitně spjat s evropskou integrací a poněkud symbolicky byla tzv. Klesheimská deklarace zakládající EDU podepsána v Rakousku, tedy v té době nečlenské zemi. EDU, unie konzervativních stran, které se neprofilují jako křesťanskodemokratické, vznikla v podstatě jako alternativní struktura Evropské lidové straně (EPP) sdružující evropské křesťanskodemokratické politické strany. Vzájemné rozdíly však postupně ztrácely na významu a v roce 2000 došlo ke sloučení EDU a EPP a EDU v roce 2002 oficiálně zanikla jako samostatná organizace.⁵⁴ Z tohoto pohledu je zajímavé, že ODS na svých stránkách uvádí své členství v organizaci, která nevyvíjí žádnou aktivitu (např. nemá vlastní webovou prezentaci) a oficiálně vlastně neexistuje. Označení EDU je nadále používáno pro evropskou pobočku IDU, tedy asociace přibližně 80 konzervativních, křesťansko-demokratických a

⁵² Ladrech: *Europeanization*, s. 399.

⁵³ Občanská strana sociálně demokratická (<http://www.ods.cz>).

⁵⁴ Fiala et al.: *Evropeizace*, str. 53.

ideologicky spřízněných stran středu a pravého středu,⁵⁵ jejímž členem ODS je. Členství v IDU je však v podstatě ideologickou či deklaratorní záležitostí, která má minimální dopad na fungování či postoje ODS a slouží především jako platforma pro setkávání ideologicky spřízněných politiků.

Z hlediska účasti v nadnárodních strukturách je proto v případě ODS zdaleka nejzajímavější její členství v evropské parlamentní frakci EPP-ED, kdy ODS je členem evropských demokratů (ED). Přestože ED je v podstatě neformálním, resp. neinstitucionalizovaným uskupením, ODS je v jeho rámci společně s britskou Konzervativní stranou (CP) poměrně aktivní a do značné míry nezávislé na většinové části frakce tvořené členy EPP. Vyvrcholením nadnárodní, resp. spíše mezinárodní činnosti CP a ODS bylo založení Hnutí pro evropskou reformu (MER), jehož zakládajícím členem byla i Bulharská unie demokratických sil (UDF). Toto hnutí se definuje jako „panevropská kampaň spojující jednotlivce, organizace a politické strany, které podporují volný trh, Evropu národních států a důležitost transatlantických vztahů“.⁵⁶ Nejedná se tedy o politickou stranu na evropské úrovni, ani o evropskou politickou stranu podle *acquis communautaire*, nicméně její transformaci na evropskou politickou stranu nelze do budoucna vyloučit.

Ani KSČM není plnoprávným členem žádné evropské politické strany či jiného transnacionálního sdružení politických stran. Šest zástupců strany v Evropském parlamentu (pouze čtyři z nich jsou členy KSČM) je sdruženo ve frakci Sjedená evropská levice (NGL/GUE), strana však tento fakt příliš neprezentuje a vůči veřejnosti propaguje spíše působení svých poslanců jako zástupců ČR a obhájců zájmů svých voličů. Důkazem toho je i fakt, že na webových stránkách strany⁵⁷ nelze nalézt informace o působení KSČM v příslušné frakci. Obdobnou zdrženlivost projevíli komunisté i v případě vzniku Strany evropské levice, která byla vytvořena na jaře 2004 evropskými krajně levicovými stranami. KSČM není z vlastního rozhodnutí plnoprávným členem této nové organizace, v níž má pouze statut pozorovatele.

Naproti tomu ČSSD klade na své členství v nadnárodní straně podstatně větší důraz. Jak již bylo zmíněno, ČSSD zakotvilo své členství v Evropské sociálnědemokratické straně (PES) a Socialistické internacionále (SI) do preambule svých stanov. PES představuje spolu s EPP jednu z nejvlivnějších stran působících na nadnárodní, resp. evropské úrovni, především díky počtu a vlivu členských stran a díky počtu poslanců náležejících do frakce PES v Evropském

⁵⁵ International Democratic Union: *History*. (<http://www.idu.org/history.aspx>).

⁵⁶ Movement for European Reform: *About us*. (<http://www.europeanreform.eu/index.php/about-us/>).

⁵⁷ Komunistická strana Čech a Moravy (<http://www.kscm.cz>).

parlamentu (v současnosti je tzv. Socialistická (Sociálnědemokratická) skupina se svými 201 poslanci druhou nejsilnější frakcí po EPP). ČSSD se stala přidruženým členem PES v roce 1999 a plné členství získala v květnu 2003.

ČSSD je od roku 1990 plnohodnotným členem Socialistické internacionály (SI). Podobně jako v případě členství ODS v IDU i lze se jednat do značné míry o deklaraci příslušnosti ke konkrétní stranické rodině, či z hlediska ČSSD spíše konkrétnímu ideologickému proudu. ČSSD nicméně ve srovnání s ODS klade na svou účast v mezinárodní organizaci podstatně větší důraz a pravidelně se zapojuje do aktivit organizovaných SI.⁵⁸ Přesto však nelze předpokládat, že by členství v SI významně ovlivňovala fungování ČSSD.

Poslední sledovanou stranou je křesťanskodemokratická KDU-ČSL. Její poslanci v EP jsou členy momentálně (2004-2009) nejsilnější frakce Evropského parlamentu. Strana sama je pak od roku 2004 plnoprávným členem Evropské lidové strany (EPP). Kontakty s EPP přitom KDU-ČSL navázala již krátce po svém vzniku a již na začátku roku 1996 získala statut pozorovatele a o dva roky později se stala přidruženým členem. Podobně jako ODS a KSČM ani KDU-ČSL svoje členství v této straně nijak nezdůrazňuje, a ani se nezdá, že by pro ni představovalo významnou politickou devizu na národní úrovni. Do roku 1997 byla KDU-ČSL, resp. KDU (před rokem 1992) stejně jako ODS členem EDU. Poté, co získala pozorovatelský statut v EPP, který více odpovídal profilu a ideovému zaměření strany, však přestala platit členské příspěvky EDU a členství jí bylo odebráno.⁵⁹

Dvě ze čtyř sledovaných politických stran, ČSSD a KDU-ČSL jsou plnoprávními členy evropských politických stran, zbývající dvě jsou do nadnárodních struktur zapojeny pouze nepřímou, prostřednictvím členství svých evropských poslanců v příslušné frakci evropského parlamentu. Jak ale připomíná Ladrech, samotné členství strany v nadnárodní stranické struktuře nelze považovat za projev europeizace, nemá-li přímý dopad na národní stranu, resp. pokud nejsou podporovány nové organizační a programové aktivity⁶⁰. Z hlediska organizačního je jediným identifikovatelným organizačním dopadem na sledované české politické strany zakotvení členství ČSSD v PES a SI ve stanovách strany. Praktický dopad tohoto ustanovení na organizaci a fungování strany je nicméně minimální, navíc je otázkou, zda se jedná o projev europeizace, když je stejně jako PES zmíněna i SI, která není se evropskou integrací nijak spjata.

⁵⁸ Blíže viz: Česká strana sociálně demokratická: *Zahraniční politika*. (<http://www.cssd.cz/nas-program/strednedoby-program/zahranicni-politika.html>).

⁵⁹ Sokol, Petr (2001): Evropská demokratická unie – organizace evropských konzervativců. *Integrace*, č. 7/2001. (<http://www.integrace.cz/integrace/obsah/preview7.asp>).

⁶⁰ Ladrech: *Europeanization*, s. 399.

Naproti tomu za zárodečný projev evropeizace lze dle našeho názoru považovat činnost ODS, která sice není členkou žádné evropské politické strany, ale její aktivní účast na založení MER je jednoznačnou reakcí na vývoj evropské integrace. Vzhledem k poměrně vysoké míře angažovanosti ODS (jedné ze tří zakládajících stran) v tomto projektu je možné předpokládat, že zapojení v MER bude do budoucna ovlivňovat, byť zřejmě ne zásadně, fungování či zahraničněpolitické postoje ODS.

Závěrem: Výsledky analýzy evropeizace českého stranického systému

Na předchozích stranách jsme po úvodním uvedení do studia evropeizace aplikovali teoretický koncept evropeizace politických stran R. Ladrecha v prostředí českého stranického systému. V první oblasti související s programatikou politických stran jsou v případě sledovaných českých parlamentních stran v dlouhodobém hledisku zřetelné projevy evropeizace jak v oblasti kvantitativních, tak kvalitativních změn. K nejvýraznějším změnám v této oblasti však došlo ještě před vstupem České republiky do EU, dokumenty vydané po roce 2004 kladou již menší důraz na evropskou tematiku. Pravděpodobným důvodem je zvýšený zájem veřejnosti o Evropskou unii v době vyjednávání přístupových podmínek a s tím související politické střety jednotlivých stran ohledně „evropské otázky“, vrcholící v průběhu volebního roku 2002. V roce 2006 tak bylo toto téma již částečně vyčerpané a neumožňovalo stranám výraznější zlepšení volebních šancí - evropskou integraci navíc ve volbách 2006 zastínilo téma ekonomické reformy. Přesto jsou v této oblasti zřetelné projevy evropeizace a lze do budoucna předpokládat jejich další rozvoj. V oblasti organizačních změn se v českém prostředí zatím projevila evropeizace pouze u dvou nejsilnějších stran, tedy ČSSD a ODS, konkrétně v podobě začlenění předsedů evropských parlamentních klubů do vedení stran a v případě ČSSD zakotvením členství na PES ve statutu. Bez ohledu na symbolický význam těchto opatření však nedošlo ke změnám organizační logiky a nelze se domnívat, že by provedené změny měly zásadní vliv na fungování strany.

Také v rámci třetí oblasti, podoby stranické soutěže, je evropeizace v České republice jasně identifikovatelná, i když opět se projevila především před vstupem do Evropské unie, konkrétně v roce 2002, kdy došlo k vytvoření „proevropské“ vládní koalice ČSSD, KDU-ČSL a US-DEU. I v průběhu dalších volebních období evropská otázka částečně ovlivňuje vztah dvou nejsilnějších českých stran, ČSSD a ODS, byť se ve srovnání s ekonomickými otázkami jedná spíše o sekundární téma. Dle našeho názoru má právě v této oblasti evropeizace nejvýznamnější dopad na reálné fungování českého stranického systému. Naopak v oblasti

vztahů mezi stranou a vládou nejsou dosud patrné prokazatelné projevy evropeizace, což je ovšem poměrně logické vzhledem ke krátké době, která uplynula od vstupu České republiky do EU. Obdobně neprůkazná je evropeizace v případě poslední oblasti související s činností stran v transnacionálních strukturách. Požadavek podpory nových organizačních a programových aktivit je dle našeho názoru přítomen pouze v zárodečné formě u ODS, v podobně její aktivní účasti na založení MER.

Evropeizace se v České republice prokazatelně projevuje ve třech z pěti Ladrechem vymezených oblastí. Je proto patrné, že i přes krátkou dobu, která uplynula od vstupu ČR do EU se již téma evropské integrace stalo nedílnou součástí fungování jak stranického systému jako celku, tak jednotlivých politických stran, byť zřejmě ještě ne v plném rozsahu.

Analytická část našeho příspěvku měla vedle svého primárního účelu (zjištění míry evropeizace vybraných českých politických stran) posloužit k posouzení aplikovatelnosti Ladrechova teoretického konceptu v prostředí nových členských států střední a východní Evropy. Během analýzy jsme narazili na několik problémů, žádný však nebyl natolik závažný, aby bylo možné (alespoň v prostředí českého stranického systému) označit Ladrechův koncept za nepoužitelný. Nejproblematictější se v tomto ohledu jeví dimenze vztahu mezi vládou a stranou, v níž dle našeho názoru nelze vzhledem ke krátké době, která uplynula od východního rozšíření, očekávat u nových členských zemí projevy evropeizace. Částečně se pak stejný problém projevuje i v dimenzi organizačních změn. Absence či nedostatek empiricky měřitelných projevů evropeizace v těchto oblastech nicméně nevylučuje použití konceptu v oblasti SVE, už proto že je možné očekávat, že postupem času budou případné změny ve zmíněných oblastech lépe pozorovatelné i v případě nových členských států. Jedním dechem je nutno poukázat na omezenou možnost generalizace vycházející z analýzy jediného případu. Ta by však neměla vést ke skeptickým závěrům či dokonce zoufalým povzdechům, ba naopak by měla posloužit do budoucna jako badatelská výzva, jejíž přijetí pomůže rozvoji (nejen) středo- a východoevropské politické vědy.

Primární zdroje

CVVM (2002): *Tisková zpráva: Češi, Maďaři a Poláci: Hlasování v referendu o vstupu do EU*, 16. 12. 2002 (http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100146s_pm21216.pdf).

Česká strana sociálně demokratická: *Zahraniční politika*. (<http://www.cssd.cz/nas-program/strednedoby-program/zahranicni-politika.html>).

- Československá strana demokratická: *Stanovy*. (<http://www.cssd.cz/o-nas/Stanovy-CSSD>), s. 1.
- International Democratic Union: *History*. (<http://www.idu.org/history.aspx>).
- Komunistická strana Čech a Moravy: *Stanovy KSČM*. <http://www.kscm.cz>.
(<http://www.kscm.cz/index.asp?thema=2680&category=>)
- Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová. *Místo chaosu rád – místo řečí skutky* (1992).
- Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová: *Stanovy*.
(<http://stanovy.kdu.cz/>).
- Movement for European Reform: *About us*. (<http://www.europeanreform.eu/index.php/about-us/>).
- Občanská demokratická strana: *50 nesplněných slibů*
(http://www.ods.cz/knihovna/publikace/50_slibu.php).
- Občanská demokratická strana: *Stanovy*. (<http://www.ods.cz>).
- Občanská demokratická strana. *Svoboda a prosperita*.
(<http://www.ods.cz/volby/programy/1992.php>).
- Občanská demokratická strana. (<http://www.ods.cz>).
- Vláda ČR. *Programové prohlášení* (2002).

Literatura:

- Albi, A. (2005): *EU Enlargement and the Constitutions of Central and Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beyme, K. von. (1996): *Transition to Democracy in Eastern Europe*. London: Macmillan.
- Berg-Schlosser, D. - Stammen, T. (2000): *Úvod do politické vědy*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku. Fiala, P. (1995): *Německá politologie*. Brno: CDK.
- Bomberg, E. - Peterson, J. (2000): *Policy Transfer and Europeanization: Passing the Heineken Test?* Queen's Paper on Europeanization 2/2000
(www.qub.ac.uk/.../FileStore/EuropeanisationFiles/Filetoupload,38445,en.pdf).
- Borneman, J. - Fowler, N. (1997): *Europeanization*. Annual Review of Anthropology. Vol. 26, 487-514.

- Börzel, T., Risse, T. (2000): *When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change* (<http://eiop.org.at/eiop/texte/2000-015a.htm>).
- Brückner, A. (1888): *Die Europäisierung Russlands. Land und Volk*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes.
- Buller, J. - Gamble, M. (2002): *Conceptualising Europeanisation*. (aei.pitt.edu/1724/01/bullerandgamble.pdf).
- Bulmer, S. (2007): *Theorizing Europeanization*. In: Graziano, P. - Vink, M. P.: *Europeanization. New Research Agendas*, London: Palgrave Macmillan, s. 46-58.
- Bunce, V. (1995): *Should Transitologists Be Grounded?*. *Slavic Review*, Vol. 54. no. 1 (Spring, 1995) pp. 111-127.
- Cabada, L. - Waisová, Š. (2004): *Czech Political Parties and their Position to the Institutions of the European Union – Debate Before the First EP Elections*. In: Cabada - L., Krašovec, A. (eds.): *Europeanisation of National Political Parties*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 83-94.
- Eising, R. (2007): *Interest Groups and Social Movements*. In: Graziano, P. - Vink, M. P.: *Europeanization. New Research Agendas*. London: Palgrave Macmillan, 167-181.
- Featherstone, K. (2003): *In the Name of „Europe“*. In: Featherstone, K. - Radaelli, C. (eds.): *The Politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press, 3-26., zde 5 – 13.
- Fiala, P. et al. (2006): *Evropeizace politických stran a zájmových skupin: základní problémy a směry analýzy*. *Politologický časopis XIII.*, Č. 1, s. 3-26.
- Fiala, P. -Hloušek, V. - Krpec, O. (2007): *Evropeizace českých odborových svazů: proměny strategie reprezentace zájmů a okruhu partnerů v procesu evropské integrace*. *Politologický časopis XIV*, 2, 95-109.
- Haughton, T. (2007): *When Does the EU a Difference? Conditionality and the Accession Process in Central and Eastern Europe*. *Political Studies Review*. Vol. 5, 233-246.
- Havlík, V. (2005): *Euroskeptické politické strany v Dánsku*. In: Dančák, B. - Fiala, P. - Hloušek, V. (eds.): *Evropeizace. Nové téma politologického výzkumu*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, s. 96-105.
- Havlík, V. (2006): *„Evropská“ dimenze české politiky. Srovnání voleb v letech 2002 a 2006*. In: Čaloud, D. et al. (eds.): *Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2006*. Brno: CDK, s. 26-41.
- Havlík, V. - Kaniok, P. (2006, eds.): *Euroskepticismus a země střední a východní Evropy*. Brno: MPÚ.

- Havlík, V. – Vykoupilová, H. (2007): *Dvě dimenze evropeizace volebních programů: Příklad české republiky*. Sociální studia, 3 / 2007, v tisku.
- Hloušek, V. (2004): *Proces europeanizace a politické strany v kandidátských zemích*. Sociální studia. Vol. 1/2004, 93-108.
- Hooghe, L. - Marks, G. - Wilson, C. J. (2004):. *Does left/right structure party positions on European integration?* In: Marks, G. - Steenbergen, M. R. (eds.): *European Integration and Political Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 120-140.
- Imig, D. - Tarrow, S. (2001). *Studying Contention in an Emerging Polity*. In D. Imig - S. Tarrow. (eds.) *Contentious Europeans. Protest and Politics in an Emerging Polity*. New York: Rowman & Littlefield Publishers, pp. 3-26.
- Kaniok, Petr (2005): *Vznik Červnové kandidátky jako důsledek tendencí švédské evropské debaty*. In: *ibid*, s. 134-144.
- Kaniok, Petr (2006): *Stranický euroskepticismus: teoretické modely klasifikace politických stran podle opozičních postojů k evropské integraci*. In: Havlík, V. - Kaniok, P. (eds.): *Euroskepticismus a země střední a východní Evropy*. Brno: MPÚ.
- Kopeček, L. - Šedo, J. (2003): *Czech and Slovak Political Parties and Their Vision of European Integration*. Středoevropské politické studie 5, č. 1. (<http://www.cepsr.cz/clanek.php?ID=12>).
- Kopeček, L. (2004): *Euroskeptici, europeanisté, euroentuziasté, eurofobové – jak s nimi pracovat?*. Politologický časopis 11, č. 3, s. 240-262. Hloušek, V. (2007): *Koncept konfliktních linií a problematika evropské integrace*. Sociologický časopis 43, č. 2, s. 361-378.
- Ladrech, R. (2002): *Europeanization and political parties*. Party politics, Vol. 8 (4): 389-403.
- Laegreid, P. - Steinthorsson, R., S. - Thorhallsson, B.. *Europeanization of Central Government Administration in the Nordic States*. Journal of Common Market Studies, Vol. 42, No. 2, pp. 347-369, June 2004.
- Mair, P. (2000): *The Limited Impact of Europe on National Party System*. West European Politics, Vol. 23, č. 4, s. 27-51.
- Malia, M. (2004): *Sovětská tragédie. Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1997*. Praha: Argo.
- Olsen, J. P. (2002): *The Many Faces of Europeanization*. Arena – Centre for European Studies, University Oslo, Working Paper No. 2 (http://www.arena.uio.no/publications/wp02_2.htm).

- Rozenvalds, J. (on-line): *Identity changes and interactions in Latvia: Europeization and/or EU-ization* (<http://www.politika.lv/index.php?f=917>).
- Sartori, G. (2005): *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Brno: CDK.
- Smekal, H. (2005): *Europeanizace práva*. In: Dančák, Břetislav, Fiala, Petr a Hloušek, Vít (eds.): *Evropizace. Nové téma politologického výzkumu*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, s. 187-200.
- Schmitter, P., C. (1994): *The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidationists: How Far to the East Should They Attempt to Go?*. *Slavic Review*. Vol. 53 no. 1, (Spring, 1994), pp. 173-185.
- Schmitter, P., C. - Karl, T., L. (1992): *The Types of Democracy Emerging in Southern and Eastern Europe and South and Central America*. In Volten, P., M., E. (ed.), *Bound to Change: Consolidating Democracy in East Central Europe*. New York: CEWSS, pp. 42-68.
- Sitter, N. (2002): *Opposing Europe: Euro-scepticism, Opposition and Party Competition*. SEI Working Paper No 59. (<http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/wp56.pdf>).
- Sokol, Petr (2001): *Evropská demokratická unie – organizace evropských konzervativců*. *Integrace*, č. 7/2001. (<http://www.integrace.cz/integrace/obsah/preview7.asp>).
- Sørensen, C. (2004). *Danish and British popular Euroscepticism compared: a sceptical assessment of the concept*. DIIS Working Paper 2004/25.
- Taggart, P.; Szczerbiak, A. (2001): *Parties, Positions and Europe: Euroscepticism in the EU Candidate States of Central and Eastern Europe*, SEI Working Paper No 46. (<http://www.sussex.ac.uk/Units/SEI/pdfs/wp46.pdf>).
- Taggart, P. - Szczerbiak, A. (2003): *Contemporary Euroscepticism in the party systems of the European Union candidate states of Central and Eastern Europe*. *European Journal of Political Research* 43, Vol. 1, s. 1-27.
- Taggart, P.; Szczerbiak, A. (2003): *Theorising Party-Based Euroscepticism: Problems of Definition, Measurement and Causality*, SEI Working Paper No 69. (<http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/wp69.pdf>).
- Tunkrová (2004): *How „Europeanised“ are the social democratic parties in the Czech Republic, Finland and Swede? Application of the Ladrech's model*. In: Cabada, L. - Krašovec, A.: *Europeanisation of national political parties*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., s. 95-118.

Vink, M. P.; Graziano, P. (2007): *Challenges of a New Research Agenda*. In: Graziano, P., Vink, M. P.: *Europeanization. New Research Agendas*, London: Palgrave Macmillan, s. 3-20.

Wallace (2000): *The Domestication of Europe and the Limits to Globalisation*', unpublished paper presented to IPSA Congress, Quebec, August.